

**ЕТНИЧЕСКИТЕ КАРТИ И СТАТИСТИКИ
КАТО ПОЛИТИЧЕСКА РЕКЛАМА И ИНСТРУМЕНТИ
ЗА ИЗГРАЖДАНЕ НА НАЦИЯ (1878–1913) –
НАДЕЖДНОСТ НА ДАНИТЕ¹**

**Д-р Габор Деметер, д-р Кристиан Чаплар-Дегович,
д-р Жолт Ботлик (Унгария)**

Деветнадесети век води до значителни промени в съзнанието, а като резултат от този процес – и в границите. Това е епохата на национално възграждане, достигнала кулминация в борбата между възгледите за държавна нация и национална държава. Тъй като последната е изцяло нова идеология, за да се легитимира нейното съществуване и стремежите, свързани с нея, е необходима нова аргументация и съответно – нови инструменти, които да служат на тези аргументи. Така е открито и етническото картографиране като метод за изграждане на нация. Заедно с фабрикуването на историческо минало (задача, оставена на историците), етническите карти (задача, определена за географите) също са отлични инструменти за реклама на националните цели и желания. В сравнение със създаването и поддържането на училища, картите са по-евтини и резултатите от разпространението са почти незабавни. Освен това, те биха могли да изпълняват своята тройна функция: 1) като политически реклами; 2) като материали, влияещи върху вземането на решения; 3) като „сътрудници“ за изграждане на нация), без прехвърляне на допълнителна тежест върху обществото под формата на нови данъци. Етническите карти, заедно с книгите, посветени на историята, може да са насочени към много хора, включително и хората, вземащи решения, които – особено в практиката, когато поставената задача е разграничаване на границите – едва ли имат време да четат дълги есета с неясна аргументация на националния въпрос. Така картите биха могли да служат добре за целите на официалната пропаганда. Етническите карти съдържат политическо послание и тъй като човешкият ум е склонен да рачита все повече на визуализирани данни, те могат да се възприемат като предшественици на съвременните политически реклами. Сравне-

---

¹ Това проучване беше осъществено с подкрепата на Бояй Янош, изследовател-стипендиант на Унгарската академия на науките.

ни с книгите или политическите памфлети, етническите карти са значително по-практични: в тях се компресира много информация и в същото време те са много илюстративни, следователно могат да достигнат не само експертите, но и неграмотните маси.

(1) *Тъй като етническите карти не могат да бъдат считани за безпристрастни източници, а по-скоро са инструменти, обслужващи политически цели, те много често манипулират и изкривяват реалността.* Сравнителното изследване на Уилкинсън разкрива как сферите на влияние и съставените етнически граници на Балканите постепенно се разширяват и се припокриват от 1870 г. насам, след като балканските народи са се опитвали да използват възможностите на етническото картографиране и интерпретация на данни, за да се легитимират техните териториални стремежи. Многобройните карти показват противоречиви резултати не само на нивото на приложната етническата терминология, но се наблюдава и гъвкавост относно териториалния обхват на различните цветни петна, представящи отделните народи. Ето защо си струва да се разследва достоверността на оригиналните данни, на които тези пособия са разчитали, и тяхното тълкуване (визуализация) върху географското пространство.

Изкривяване или манипулиране на реалността може да се случи на 3 нива: първо, през 1870 г. в Османската империя е под въпрос надеждността на достъпните сурови данни, произлизащи от методите за количествено определяне; на второ място, термините, отнасящи се до етнос в официалните османски военни налози, дават широко пространство за различни интерпретации; трето, техниката за визуализация може също да повлияе на резултатите. Всяка от изброените особености може да доведе до напълно противоречиви карти.

В следващите страници ние анализираме възможностите за интерпретация на данни, прилагани от конкурентни нации (националности). Освен това като допълнителна цел, за да контролираме надеждността на дейностите по картографиране на нациите (които основно приемат техниката „карта с цветни петна“ – *patch-map*), ние преначертахме много от картите, като използвахме различен метод въз основа или на първоначалните данни, или на наскоро открити статистически данни². Създадените карти с кръгови диаграми – *pie chart maps*, бяха сравнени с добре познатите карти с цветни петна на Равенщайн, Буе, Киперт, Закс и др. И двете картографски системи имат предимства и недостатъци. Докато картите с кръгова диаграма илюстрират хетерогенността и разнообразието в рамките на териториалната единица, картите с цветни петна са склонни да потискат малцинства, като се използва само един цвят – на доминиращото население, за териториална единица. Картите с цвет-

² Вж. картите въз основа на данните на австро-унгарския консул Крал (Приложение). ÖStA, HHStA, AB XIX/84. Nachlass Kral, K2. and ÖStA HHStA, Nachlass Szapáry, Kt. 3 b.

ни петна не са в състояние да покажат плътността и абсолютния брой на населението. По този начин може да се надценяват слабо населени големи селски пространства в сравнение с гъсто населени градове, заемащи малко пространство на картата. Картите с цветни петна могат да бъдат манипулирани чрез оцветяване на ненаселени територии (напр. планини), както и чрез пре-небрегване на природните връзки/или бариери между групи население с еднаква етническа принадлежност. От друга страна, картите с кръгова диаграма показват абсолютния и относителния брой на различните етноси, но затова пък не могат да покажат тяхното териториално пространство.

* * *

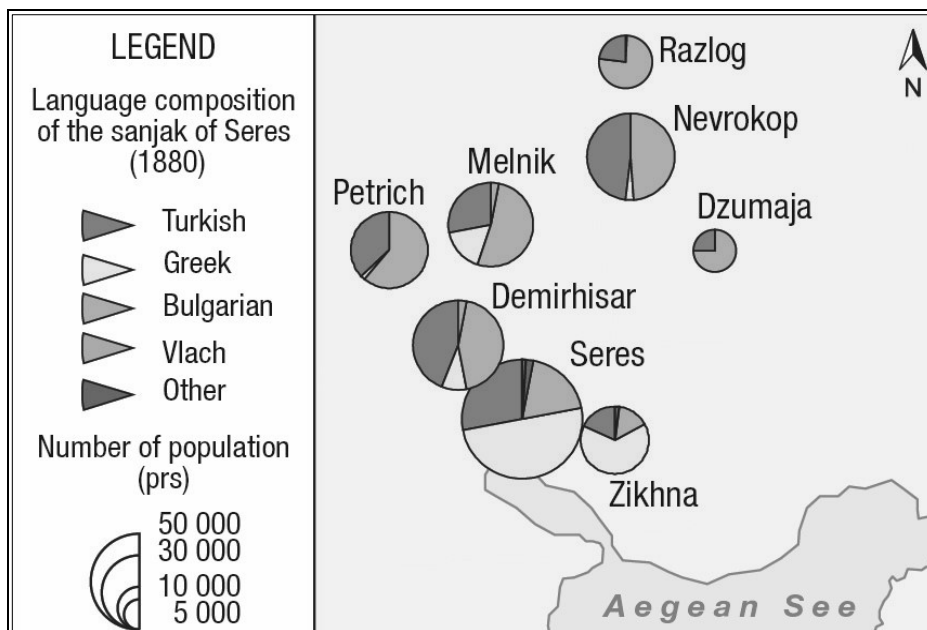
Различните подходи на английски, италиански и гръцки дипломати към положението в Европейска Турция през 1877–1881 г. могат да бъдат илюстрирани с четири противоречиви карти на Македония и Тракия (Фиг. 1 – 4). Картата с кръгова диаграма от ниво кааза, създадена по данните на *Etnographie des vilayets d'Adrianople, de Monastir et de Salonique. Constantinople, 1878. Extrait du Courier d'Orient (Етнография на вилаетите Одрин, Битоля и Солун. Константинопол, 1878. Извадка от Курие д'Ориан)* показва българското мнозинство в Македония (Фиг. 3). Английската версия, правеща разлика между патриаршистки и екзархийски българи, показва много по-„гъвкава“ картина (Фиг. 2): в Южна Македония гръците са доминиращи и мюсюлманите са в изобилие почти навсякъде. Областите на Костур и Кайляри (Джумая-Каялар) напр. се представят напълно различно във Фиг. 2 и Фиг. 3 както по отношение на етническия състав, така и по броя на населението (трябва да се отбележи, че и двете статистики/карти са базирани върху изчисления на мъжкото население). Във Велес, Неврокоп и Струмица френско-османската версия дава по-малък брой и дял на мюсюлманите. Дори и дялът на евреите в Солун не съвпада на двете карти. Картата с кръгова диаграма, създадена по данните на италианския консул Хондрос от 1881 г., показва голямо намаление в броя на мюсюлманите в Зъхна, Неврокоп и Разлог (Фиг. 1)³. От друга страна, дялът на мюсюлманите срещу християните изглежда се стабилизира след 1880 г., както показва сравнението между картите, онагледяващи сведенията на Хондрос и на англичанина Фицморис (Фиг. 4). Картите по двете английски статистики (етническата и конфесионалната) са почти еднакви от гледна точка на процентните стойности (Фиг. 2 и 4), което означава

---

³ В други области може да се получат данните за цялото население, цитирани от Хондрос за Серски санджак, чрез умножаване на английските данни по 2 (например – Серски санджак има 276 хил. жители според Хондрос, докато другите две серии данни (фиг. 2–3) споменават съответно 142 хил. и 156 хил. мъже), но в посочените по-горе кази това е невъзможно.

също, че картата, позоваваща се на различни деноминации, служи като основа за етническата карта.

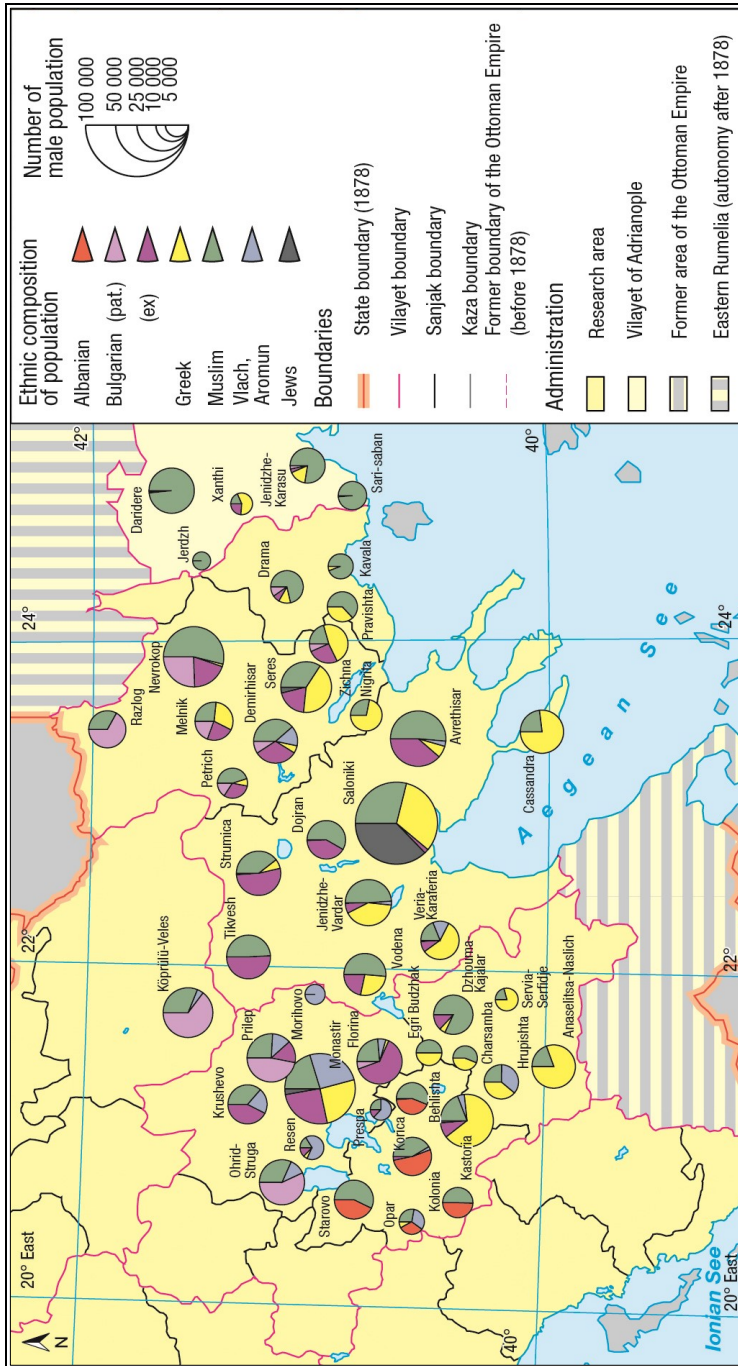
Фигура 1. Етническа карта с кръгова диаграма на Серски санджак през 1880 г. въз основа на италиански данни

Hondros, C.: Brevi cenni sui circondario di Serres del sig. Cost. Hondros Reggente la R. Agenzia Consolare in Serres, comunicati dal Cav. F. Zerboni R. Console a Salonico. 1881. és Bollettino Consolare pubblicato per cura del Ministero per gli Affari Esteri di S. M. il Re d'Italia. Vol. XVII. Parte II. Roma 1881, 729–742.

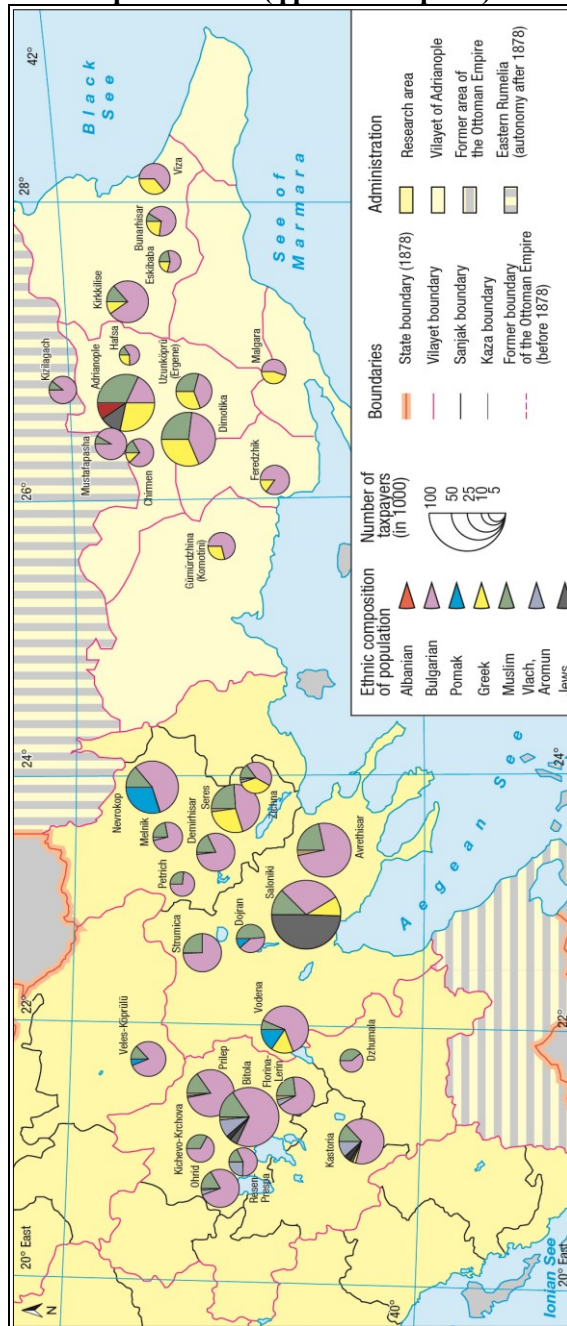
Фигура 2. Етнически състав на населението в Южна и Източна Македония през 1878 г. (английска версия)⁴
(на сл. страница)

⁴ Според данните от преброяването етническите пропорции остават относително стабилни между 1831 и 1878 г. Например през 1831 г. в Неврокоп кааза са живеели възрастни мъже: 8539 мюсюлмани и 8620 православни, до 740 цигани (за сравнение с изложената тук карта на населението в по-голямата част от Македония към 1878 г.).

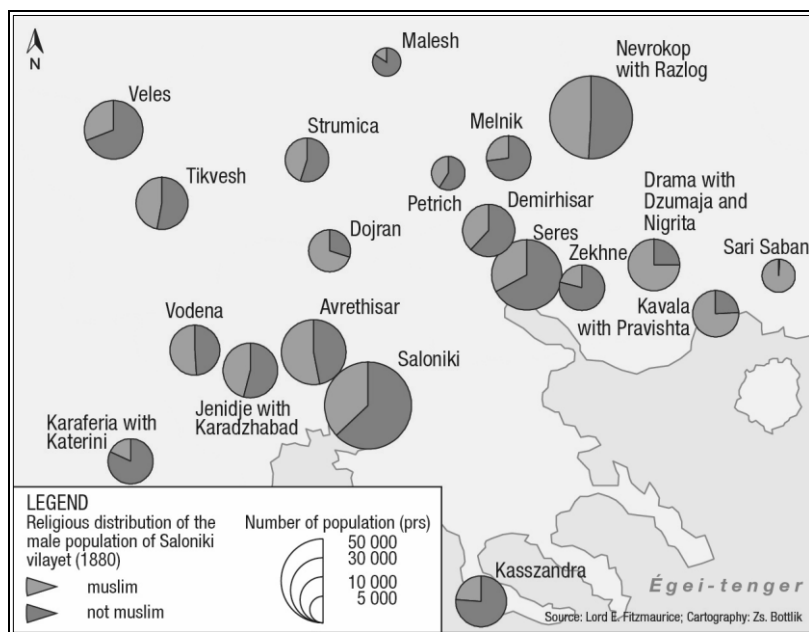
Turkey, No. 15. Correspondence respecting the New Law for the European Provinces of Turkey. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. London, 1880. Lord E. Fitzmaurice to Earl Granville, Büyükdere, June 12, 1880. Part I. IV–161.

Фигура 3. Етнически состав на населението в Южна Македонија през 1878 г. (френска версија)

Etnographie des vilayets d'Adrianople, de Monastir et de Salonique. Constantinople, 1878. Extrait du Courier d'Orient.

Фигура 4. Карта с кръгова диаграма на религиозния модел в Солунски вилает, 1880 г.

Turkey, No. 15. Correspondence respecting the New Law for the European Provinces of Turkey. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. London, 1880. Lord E. Fitzmaurice to Earl Granville, Büyükdere, June 12, 1880 Part II, 161–292.

Таблица 1. Гръцки етнически данни от ниво кааза и санджак за населението в Македония и Тракия

Санджак	Гърци	Българи	Мюсюлмани	Други	Всички	Гърци %	Българи %	Мюсюлмани %	Други %
Родосто	117 600	-	19 000	32 000	168 600	69.8	0.0	11.3	19.0
Галиполи	98 900	-	35 000	10 000	143 900	68.7	0.0	24.3	6.9
Одрин	171 000	78 320	125 000	35 000	409 320	41.8	19.1	30.5	8.6
Сливен	37 100	54 200	54 300	30 000	175 600	21.1	30.9	30.9	17.1
Пловдив	32 000	180 000	120 000	38 000	370 000	8.6	48.6	32.4	10.3
Драма	42 000	1 000	35 000	30 000	108 000	38.9	0.9	32.4	27.8
Солун	210 500	59 500	140 000	70 000	480 000	43.9	12.4	29.2	14.6
Сяр	175 000	20 000	84 000	15 000	294 000	59.5	6.8	28.6	5.1
Битоля	278 000	60 000	90 000	20 000	448 000	62.1	13.4	20.1	4.5

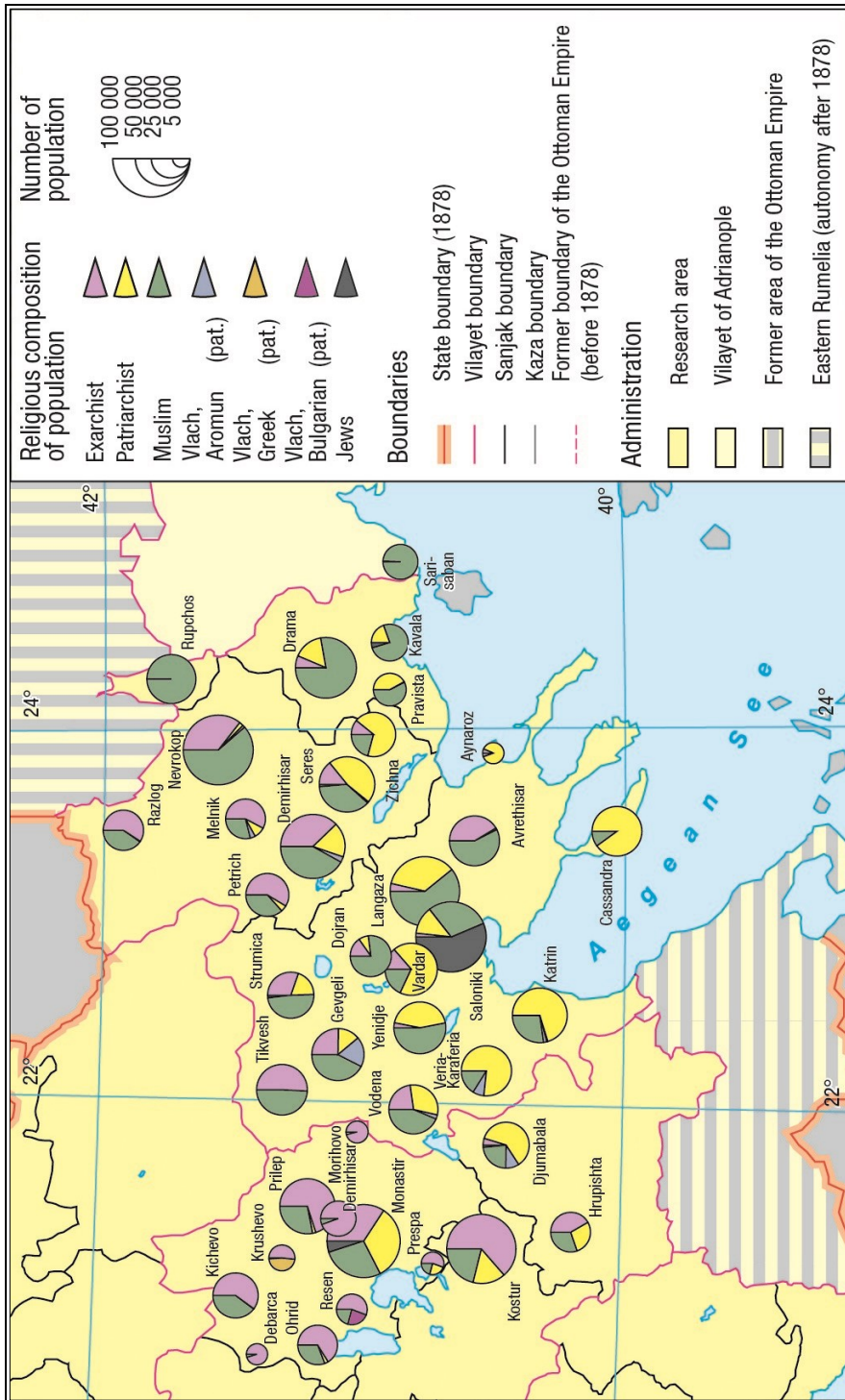
Таблица 2. Гръцки етнически данни от ниво кааза и санджак за населението в Македония и Тракия

Санджак	Гърци	Българи гръко- фли	Българи	Мюсюл- мани	Други	Гърци, %	Българи гръко- фли %	Българи %	Мюсюл- мани %	Други %
Родосто	108 100	9 500	-	19 000	32 000	64.1	5.6	0.0	11.2	19.0
Галиполи	95 000	3 900	-	35 000	10 000	66.0	2.7	0.0	24.3	6.9
Одрин	150 000	21 000	78 320	125 000	35 000	36.6	5.1	19.1	30.5	8.5
Сливен	30 100	7 000	54 200	54 300	30 000	17.1	4.0	30.8	30.9	17.0
Пловдив	32 000	-	180 000	120 000	38 000	8.6	0.00	48.6	32.4	10.2
Драма	28 500	13 400	1 000	35 000	30 000	26.4	12.4	0.9	32.4	27.8
Солун	136 500	74 000	59 500	140 000	70 000	28.4	15.4	12.4	29.1	14.5
Сяр	95 000	80 000	20 000	84 000	15 000	32.3	27.2	6.8	28.5	5.1
Битоля	278 000		60 000	90 000	20 000	62.0	0.0	13.3	20.0	4.4

Turkey, No. 31. Correspondence respecting the Objections raised by Populations inhabiting Turkish Provinces against the territorial changes proposed in the Preliminary Treaty signed at San Stefano. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. 1878, London, Harrison and sons, 16–38. Memorandum des Syllogues Grecs de Constantinople. Jean D. Aristocles, 6 Avril, 1878. M.A.H. Layard, Ambassadeur de Sa Majesté Britannique á Constantinople

Фигура 5. Етническа карта на околностите на Солун и Битоля според османското преброяване от 1902/1903 г. (карта от ниво кааза)
(на сл. страница)

Двете гръцки таблици за Тракия (*Табл. 1–2*) от 1878 г. наблягат върху числеността на гърците срещу българите и затова броят на мюсюлманите често се пренебрегва (те могат да бъдат представени само на ниво санджак). Един от документите за военна повинност дава сведения за българите-гръкофили, т.е. говорещото български патриаршистко население. В този документ броят на гръцкото население е по-малък спрямо предишната карта, но говорещото славянски население все още остава подценено в сравнение с анализирания по-горе френска версия (*Фиг. 3*), която показва българско мнозинство в повечето от санджаците. Макар че тези данни на Патриаршията⁵ служат като основа за гръкофилските карти на Синве⁶, данните от *Курие д'Ориан* се повтарят на *Фиг. 3*. Двете изглеждат различно и са базирани на различни източници⁷.

Причините за многобройните различия в тези карти могат да се обяснят със следното: (1) данните за Балканите са противоречиви, тъй като идентичността е сложно явление; (2) многобройните промени през целия XIX век (като резултат от войни, репресии и принудителна миграция) прави сравнението на данните и картите трудно (дори изборът на надежден източник, служещ като база за сравнение, е спорен); (3) самоличността на физическите лица е неконсолидирана в случая с „младите народи“; (4) политическите тенденции, изразявани от статистиките

Противоречията произтичат от разнообразието на източници, които поставят под съмнение *достоверността на данните*, а също и от някои *технически пречки*. Това затруднява не само времевото сравнение на данните и илюстрацията на динамичните характеристики на населението, но и съставянето дори на статична картина. (а) Променящите се граници на териториалните единици неизбежно се отразяват върху възможностите за сравнителен анализ⁸. Методите на османските преброявания също са в постоянна промяна от 1831 до 1914 г. (б) Основата на военната повинност (домакинство, облагаеми мъже, общ брой на населението) се променя, както и (в) използваните „етническо-религиозни“ категории не са постоянни. И двете изискват преизчисляване на данните, което също така дава пространство за манипулация. Ранноосманските преброявания са прости компилации на местните данни, без

⁵ Turkey, No. 31. Correspondence respecting the Objections raised...

⁶ [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Balkans-ethnic_\(1877\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Balkans-ethnic_(1877).jpg)

⁷ Необходимо е също така да се отбележи, че без българите-гръкофили, представляващи 12–27% от населението, гърците биха загубили тяхното относително мнозинство над мюсюлманите в санджаците Сяр (Серес), Солун и Драма (*Табл. 1–2*). Мнозинство на българските-гръкофили е показано в районите на Воден и Енидже Вардар (Йенидже) в Южна Македония, подобно на картата, създадена от французите (и противно на английската версия!).

⁸ За границите на каазите вж. труда на **Kornrumpf, H.-J.** Territorialverwaltung im östlichen Teil der Europäischen Türkei vom Berliner Kongress bis zum Balkankrieg nach amtlichen osmanischen Veröffentlichungen. München, 1983.

наистина населението да се зачислява на военна служба, както е обикновено в съвременните преброявания⁹. Преди началото на XX век населението се разпределя в зависимост от *милетите* (*етно-религиозните общности*), а не по етнически групи – напр. преброяването от 1881/82 г. (*Фиг. 6*). На практика това означава, че макар и Българската екзархия да е отделена от Цариградската (гръцката) патриаршия¹⁰, нито сърбите, нито власите се появяват като отделна група. Сърбите са признати за *милет* едва след 1900 г., като по този начин те се появяват за първи път в преброяването на населението в Македония от 1905–1906 г. Власите също са отделени от гърците след началото на новия век¹¹. Освен това, османските преброявания са склонни да смесват етнически и религиозни категории, като християните стават все повече и повече диференцирани, но съвкупната мюсюлманска маса от албанци, черкези, славяни (българи и сърби), турци и др., се слива в едно статистическо цяло (*Фиг. 8*). В тези преброявания екзархистите са българи, патриаршистите – сърби и гърци, но тези категории не съвпадат и не са равнозначни. В Южна Македония, където патриаршистите се броят като „гърци”, славяните сред тях всъщност са етнически българи. Такива са и част от патриаршистите в Косовски (Скопски) вилает, включени от османските преброявания в сръбската група. Разликата между религиозните и езиковите категории е направена не само от българските учени, но също и от членовете на тогавашния дипломатически корпус като австро-унгарския консул в Битоля Аугуст Крал, който – без значение на каква политическа идея това може да послужи, приема съществуването на българи-патриаршисти (вж. Хрупища, Костур, Воден, Енидже Вардар на картите, Kral). За резултатите от различните (и променящите се) подходи на османските власти вж. *Фиг. 5*, представяща етническите и религиозните данни от 1902/1903 г.).

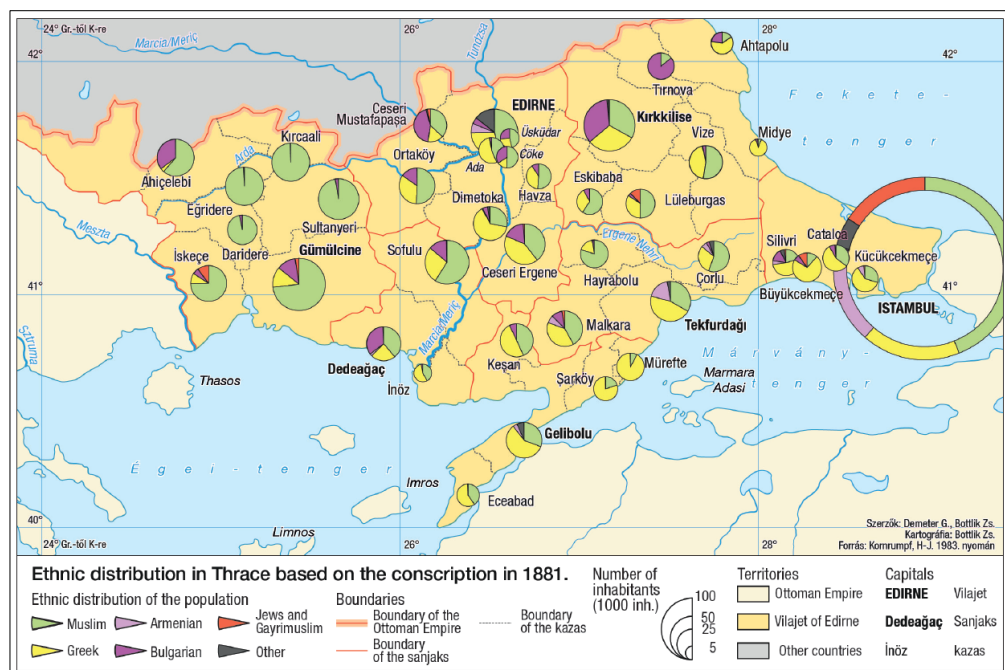
**Фигура 6. Етническо разпределение в Тракия,
базирано на военната повинност през 1881 г. (жители в 1000)**

*Въз основа на данните, цитирани от Kornrumpf, H.-J. Territorialverwaltung
im östlichen Teil der Europäischen Türkei (1983)
(на сл. страница)*

⁹ Owen, R. The Middle East in the World Economy, 1800–1914. I.B. Tauris, London – New York, 2009 (reprint).

¹⁰ Българите се появяват в статистиките на ниво села в *Ethnographie des vilayets D’Adrianople, de Monastir et de Salonique. Extrait du Courrier D’Orient*. Constantinople, 1873. Публ. в: Македония и Одринско. Статистика на населението от 1873 г. С., 1995.

¹¹ Dakin, D. The Greek Struggle in Macedonia 1897–1913. Salonica, 1966, 62 and Şaşmaz, M. Analysis of the Population Table of the Census of Salonica of 1903-4. OTAM, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1151/13523.pdf

По този начин, най-общо казано, официалните турски преброявания на населението не се считат за надеждни преди 1906 г., тъй като ранните опити са насочени не само към религията, независимо от езика, националността и т.н. Основната им цел от гледна точка на военната повинност е била да се оцени облагаемото население¹² (новата армия на Танзимата след 1826 г. е платена частично от джизие на християните). Така например данните, публикувани в *Куриер д'Ориан* се основават наистина на данъчния регистър *bedeli askerie* от 1873 г., т.е. те имат различна база в сравнение с по-късните „истински“ преброявания. Проблемът с тези регистри е, че някои учени (напр. Кемал Карпат) считат, че във военните повинности делът на християните е надценен, защото като облагаемо население те са били по-важни за фиска. Мюсюлманите често са пропускани и техният брой е занижен. Йован Цвиич пренебрегва подобни становища, посочвайки, че „общините плащат военен данък в зависимост от броя на мъжките обитатели, затова всеки кмет християнин прави всичко възможно, да скрие реалния им брой от турските власти”¹³. Преди 1860 г. (когато системата за данъчно облагане се променя), християните са склонни да живеят в големи семейства (задруги), понеже данъчната основа по това време е домакинството, а не възрастното лице. Това е още

¹² Dakin, D. Op. cit., p. 62.

¹³ Cvijić, J. Remarks on the Ethnography of the Macedonian Slavs. Cox, 1906, p. 36.

една причина, поради която броят на християните изглежда, че се подценява в ранните военни повинности. Това очевидно противоречи на предположението на Карпат. Нещо повече: Дъглас Дейкин изтъква, че от 1860 г., след въвеждането на задължителната военна служба за мюсюлманите, наборите стават по-надеждни. Следователно тенденциите са се променили и мюсюлманите са представяни над реалното с тези документи¹⁴. Модерната турска научна литература все още използва статистически методи за коригиране на броя на мобилизираните. Според Мутлу в преброяването на населението от 1897 г. корекцията варира между 9 % в Янина и 28% в Косово. Едно нещо е сигурно: османците не намаляват умишлено броя на немюсюлманските поданици през първата половина на XIX в. Съображенията са основно държавнически: занижено преброяване на християните би означавало да се жертват приходите, което е срещу предимствата на Империята – твърди Шашмаз¹⁵. Но противно на това според данните, цитирани от руснака Теплов, през 70-те години на XIX в. по морското [на Черно море] крайбрежие на България живеят 48 хиляди мюсюлмани мъже и 90 хиляди християни мъже, докато официалният *годишник* от 1873 г. изчислява първите до 55 хиляди, а вторите – само до 26 хиляди души. Това означава, че официалните данни изглежда създават превес на мюсюлманите (вж. също *Табл. 5*)¹⁶. Все пак през 1910 г. – по време на опита на османското правителство да осигури мир в Македония чрез прилагане на религиозна реформа и преразпределение на църковното имущество между екзархисти и патриархисти – населението е посочено по домакинства въз основа на религията и църковната принадлежност (*Табл. 3*).

Таблица 3. Религиозно (етническо) разпределение в кааза Костур сред селища, отцепени от Патриаршията след 1903 г., преди преразпределението на християнската църковна собственост през 1910 г.

15. 05. 1910.	Екзархисти ки домакинства	Патриархисти домакинства	Мюсюлмански домакинства	Общо население	Година на отделяне	Църква	Училище
Горенци	161	170	175	2645	1909	2	2
Куманичево	86	24	42	755	1908	3	1
Сничани	58	23	0	420	1903	2	1
Желево	110	110	?	1406		2 (1 българска)	2

Извлечено от: ЦДА, ф. 331К, оп. 1. а.е. 309, л. 35–38, 74–75.

¹⁴ Dakin, D. Op. cit., p. 62.

¹⁵ Şaşmaz, M. The Ottoman Censuses and the Registration Systems in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries. OTAM, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1152/13552.pdf.

¹⁶ Теплов, VI. Materiali dlja statistikii Bolgarii..., 159–160. Nr. 332, 354.

Разликите не са отстранени дори при *по-високите нива на административните единици*: Убичини поставя броя на османците обикновено по-висок от Бем. Процентните стойности също показват забележителни разлики между тези два източника, цитирани тук, и двете модерни интерпретации на Ат. Тотев и К. Карпат (*Табл. 4*).

Таблица 4. Дял на мюсюлманите в Румелия около 1870 г. според 4 различни оценки (на равнище вилает)

Население в хиляди или в %	Истанбул	Одрин	Дунавски	Солун	Янина	Битоля	Шкодра
„Турци“	342	597	945	265	430	860	141
Карпат %	57	39	45	49	36	56	47
Тотев %	-	37	38	40	-	33	-
Мюсюлмани	183	523	819	429	251	789	
Behm, 1864 %	56	39	41	42	65	59	
Мюсюлмани	620	603	1055	249	501	795	176
Ubicini, 1875 %	52	38	41	50	35	56	44

Карпат, К. Ottoman Population 1830–1914. Demographic and Social Characteristics. The University of Wisconsin Press. 1985. 56; **Behm, E.** Die Bevölkerung der Erde. Jährliche Übersicht. Ergänzungsheft, N. 4. zu Petermann's „Geographischen Mitteilungen“. 84. after Jaksic; **Тотев, Ат.** Ценен документ за историческата етническа демография на Балканския полуостров. – Исторически преглед, 1982, № 5, 105–113.

Има и значителни несъответствия дори между *данните на ниво кааза* от 1878 и 1881 г. (*Табл. 6–8*). Низходящата линия в броя на мюсюлманските жители между 1878–1881 г. в каазите Разлог, Нигрита и Неврокоп може само отчасти да се обясни с политическата несигурност (породена от Руско-турската война 1877–1878, Кресненско-Разложкото въстание 1878–1879 и българското четническо движение). Другото обяснение е неяснотата в интерпретацията на данните (една оценка се основава на мъжко население, а се друга изчислява с общо население). Фицморис споменава, че броят на мъжете е умножен по 2.5, за да се получи общият брой на населението, но той също така представя документ, в който мюсюлманското мъжко население се умножава по 3, а християнското – по 3.5¹⁷. В тези документи обаче няма доказателство, че християнските семейства са били наистина по-големи. Според данните на консул Стоуни отнасящи се до 55 села, средното българско семейство се със-

¹⁷ Saloniki vilayet, Turkey, No. 15. Correspondence respecting the New Law for the European Provinces of Turkey. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. London, 1880. Lord E. Fitzmaurice to Earl Granville, Büyükdere, June 12, 1880 Part II. 161-292.

тои от 5.5–6 лица, така че умножаването на броя на християнските мъже по 3.5 изглежда преувеличено и може да се използва само в територии, където зрелите мъже са живеели заедно в задруги¹⁸.

Друг проблем е, че етническите категории, използвани в тези оценки не са еднакви, следователно статистиките от 1878 г. невинаги са сравними (Табл. 6–8). Английските статистики правят разлика между патриаршистки и екзархийски българи, докато френските не го правят. Изненадващо, последните дават по-голям брой българи, като използват една и съща референтна единица (мъжко население). Терминът „мюсюлмани“ включва османски турци, албанци, българи (помаци), цигани, татари и др. Френските статистики правят разграничение между помаци и други мюсюлмани в Серски санджак, но техният кумулативен брой все още е по-нисък от дадения в британския източник. Въпреки че термините гърци-българофони и българи-патриаршисти са едно и също, броят им във военната повинност на гръцката патриаршия и в английските или екзархийските документи просто не съвпадат (Табл. 2, Табл. 6). Също така е очевидно, че данните на италианския консул Хондрос са по-близо до данните на Фицморис, отколкото до тези на френските източници.

Таблица 5. Разлики между официалното османско преброяване и броя на мюсюлманско и християнско население според Теплов през 70-те години на XIX век

	Официален брой на османци (общо население)		Според Теплов (само мъже*)	
	Мюсюлмани	Други	Мюсюлмани	Други
Дебър	69 000	14 000	19 948	15 535
Елбасан	50 000	7 000	18 966	13 000
Мат	24 000	1 200	6 055	2 300

Данните на Теплов са цитирани в **Михов, Н.** Населението на Турция и България през XVIII и XIX в. Т. 5. София, 1968, с. 122. * Тези данни трябва да се умножават по 2 за общия брой на населението.

¹⁸ Turkey. No. 1. Further Correspondence respecting the Affairs of Turkey. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty 1878. London, Printed by Harrison and Sons, 14.

Таблица 6. Етническо разпределение на някои каази според документ, представен от лорд Фицморис на граф Гранвил, 1880 г. (мъжко население)

Кааза, мъжко население	Мюсюлмани	Патриаршисти власи	Патриаршисти гърци	Патриаршисти българи	Екзархисти българи	Евреи
Сяр	8 855		10 878	5 000		988
Демирхисар	7 457	2 859	1 075	6 106	1 762	
Мелник	3 900		4 464	3 360	2 791	
Зъхна	3 062		7 037	3 803	950	
Петрич	4 081		725	2 800	1 414	
Неврокоп	19 715		500	6 984	9 204	
Разлог	4 563				9 214	
Серски санджак	54 436	2 859	31 820	28 053	25 335	988

Turkey, No. 15. Correspondence respecting the New Law for the European Provinces of Turkey. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. London, 1880. Lord E. Fitzmaurice to Earl Granville, Büyükdere, June 12, 1880. Part I. IV-161.

Таблица 7. Друга (френска) оценка за същия район през 1878 г. (мъжко население)

Кааза, мъжко население	Мюсюлмани	Българи	Гърци	Власи	Помаци
Сяр	9 591	18 510	11 058		
Демирхисар	4 480	20 010		460	
Мелник	3 310	11 208		560	
Зъхна	2 551	7 241	6 168	577	
Петрич	2 774	7 551			
Неврокоп	6 638	26 375		215	13 873
Серски санджак	29 344	90 895	17 226	1 812	13 873

Etnographie des vilayets d'Adrianople, de Monastir et de Salonique. Constantinople, 1878. Extrait du Courier d'Orient.

**Таблица 8. Италиански източник (Хондрос)
на населението на същите територии, 1881 г. (общо население)**

Кааза, мъжко население	Турци	Гърци	Българи	Евреи	Власи	Общо
Сяр	21 700	38 400	14 400	1 500	1 000	77 000
Демирхисар	19 000	4 000	19 400		1 200	43 600
Мелник	10 500	6 500	2 000		1 150	38 150
Зъхна	4 500	16 000	3 780	20	500	24 800
Петрич	10 000	500	16 500		100	27 100
Неврокоп	19 500	1 100	20 000		100	40 700
Разлог	3 500		11 500		100	15 100
Джумая-Нигрита	3 000		9 000			12 000
Общо	91 700	66 500	114 580	1 520	4 150	278 450

Hondros, C.: Brevi cenni sui circondario di Serres del sig. Cost. Hondros Reggente la R. Agenzia Consolare in Serres, comunicati dal Cav. F. Zerboni R. Console a Salonico. 1881. és Bollettino Consolare pubblicato per cura del Ministero per gli Afferi Esteri di S. M. il Re d'Italia. Vol. XVII. Parte II. Roma 1881. 729-742.

Дори ако различните оценки използват една и съща единица за измерване, за да се определи количествено населението (т.е. мъжкото население), друг проблем, който прави сравнението безсмислено, са динамичните промени в границите на териториалните единици между 1876 и 1881 г. И ако мерните единици и имената на териториалните единици, съвпадат по някакъв начин, все още остават съществени различия по отношение на етническите пропорции (виж каазите Солун, Дойран, Авретхисар, Струмица по-долу в *табл. 9–10*), тъй като съпадението на имената на кааза, не означава непременно, че териториите на тези административни единици са еднакви при различни военни повинности (групи населени места са прикрепяни към един и отделяни от друг център в рамките на няколко години). За Авретхисар (Кукушка кааза) френско-османските източници отчитат 11 000 мюсюлмани мъже и 37 000 българи мъже, английските – съответно 15 000 и 12 000. В Струмишка кааза броят на българските мъже варира между 10 000 и 19 000 в зависимост от източника. Гръцките статистики от 1878 г., естествено, се различават от английските (напр. по отношение на Пловдивски санджак¹⁹).

¹⁹ Английските статистики отбелязват за Пловдивски санджак приблизително 200 хиляди българи, 4000 гърци, 127 хиляди мюсюлмани, докато гръцките статистически данни споменават 142–180 хиляди българи, 32 хиляди гърци и 120 хиляди мюсюлмани. – **More, R. J.** Under the Balkans. Notes of a visit to the district of

Военната повинност от по-късните периоди никак не изглежда да е по-надеждна като източник на информация. Според специфичното османско преброяване, проведено в Солунски вилает през 1903 г. (*Табл. 11*), мюсюлманите съставляват относително мнозинство, вкл. в санджаците Серски, Солунски и Драмски, докато през 1878 г. ситуацията там е обратна съгласно английските и френските източници.

Таблица 9. Етнически разпределение на някои каази според документ, представен от лорд Фицморис на граф Гранвил (мъжко население)

Кааза, мъжко население	Мюсюлмани	Патриаршисти власи	Патриаршисти гърци	Патриаршисти българи	Екзархисти българи	Евреи
Солун	19 629		21 671	1 255		25 000
Дойран	8 614			3 400–11 000		95
Авретхисар – Кукуш	15 843	900	2 156	11 782		
Тиквеш	9 420			9 735		
Кьопрюлю – Велес	7 765	1 000			15 975	
Воден	9 066		4 755	3 812		
Енидже Вардар	10 449	562	8 700	1 500		61
Вериа – Бер – Караферия	2 787	2 000	8 395	1 291		149
Струмица	7 774		1 372	10 314		168
Касандра	4 322		14 385			
Санджак Солун	95 669	4 462	61 434	43 099–50 000	15 975	25 473

Turkey, No. 15. Correspondence respecting the New Law for the European Provinces of Turkey. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. London, 1880. Lord E. Fitzmaurice to Earl Granville, Büyükdere, June 12, 1880. Part I. IV–161.

Таблица 10. Друга таблица за същата област (френска версия, мъжко население)

кааза, лица, мъжка популация	Мюсюлмани	Българи	Гърци	Евреи	Цигани	Помаци
Солун	10 335	23 517	7 441	40 300		
Дойран	6 683	5 418				1 585

кааза, лица, мъжка популация	Мюсюлмани	Българи	Гърци	Евреи	Цигани	Помаци
Авретхисар – Кукуш	10 840	37 396			1621	
Велес – Кьопрюлю	2 759	16 877				1277
Воден	2 459	24 060	5835 ?			5835 ?
Струмица	6 365	18 732			130	
Санджак Солун	39 441	126 000	13279		1 751	2862/8697

Etnographie des vilayets d'Adrianople, de Monastir et de Salonique. Constantinople, 1878.
Extrait du Courier d'Orient.

Таблица 11. Разпределение по етнически групи във вилаета на Солун през 1903 г. според османско преброяване (в хиляди)

Санджак	Солун	Сяр	Драма	Общо
Мюсюлмани	220	145	119	484
Гърци	190	78	22	290
Българи	85	130	4	219
Власи	15	4	0	20
Евреи	48	2	1	50
Общо	558	359	146	1063

Şaşmaz, M., Analysis of the Population Table of the Census of Salonikia of 1903–4

Има някои примери, когато грешките или несигурностите се балансират помежду си на по-високо административно ниво – вилаети, например в случая с Албания, където се появява непрекъснато една и съща процентна стойност за албанците (въпреки че цифрите са различни) (Табл. 12). Сравнението между османските, българските и австрийските статистики до 1916 г. разкрива, че тълкуването на данните – и по този начин на границите на албанската нация – са напълно различни. Албанският възглед усложнява допълнително проблема: османците и изобщо мюсюлманите са преброявани като албанци (вж. напр. наскоро издадените в Тирана съчинения – документи и материали, на политическия деец отпреди края на Втората световна война Мустафа Круя)²⁰. Ще вметнем, че такъв „подход” би могъл да бъде относително приложим за вилаетите Шкодренски и Янински, но не и за Косовския и Битолския вилает, където категорично не всички мюсюлмани са албанци.

²⁰ Mustafa Kruja në historinë Shqiptare. OMSCA-1, Tirana, 2012.

Таблица 12. Етнически и религиозни пропорции във вилаета на Янина 1880–1912 г. въз основа на различни преброявания

Анджело де Губернатис, 1878	Албански говорящи	Гръцки говорящи	Албанско-гръцки говорящи	Власи, говорещи албански	Гърци, говорещи влашки	Общо
брой	165.000	145.000	100.000	45.000	25.000	480.000
%	34	30	21	9.3	5.2	100
Османски годишник (Salname), 1890–1891	Мюсюлмани	Православни гърци	Православни албанци	Власи	Евреи	Общо
брой	223.885	118.023	129.517	37.567	3517	512.509
%	43	23	25	7.3	0.7	100
Османски записи, 1901 + Френски консул	Мюсюлмани	Православни гърци	Православни албанци	Власи	Евреи	Общо
брой	220.000+5500	125.000	130.000	13.000	22.000	519.000
%	43	24	25	2.5	4.2	100
Австро-унгарски консул в Янина, 1902 г.	237.480	160.725	97.830			552.000
%	43	29	18			100
Османски статистики от 1912+Австрийски консул	256.000	187.300	87.000			560.000
%	46	33	15.5			100

Източници: **Bartl, P.** Myslimanët shqiptarë, 91; **Nizamoğlu, Yüksel.** Reports Written on Ioannina (Yanya) and Their Consequences. – In: OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), 33/Bahar (2013): 200; Ministère des Affaires Étrangères, Archives Diplomatiques (hereinafter: AMAE) in Arkivi i Institutit të Historisë në Tiranë (hereinafter: AИ), F. 129. Доклад от френския вицеконсул в Янина до министъра на външните работи на Франция Делкасе, Янина, 29 юли 1901 г.. *Haus-Hof- und Staatsarchiv*, Wien, Politisches Archiv, Albanien, in AИ, Vj. 22-17-1800. Приложение към доклада на австрийския консул в Янина за Министерството на Външните работи, Янина, 22 септември 1912 г.

Дори военни повинности от самия края на XIX век са противоречиви, поради различната методология на конкурентни народи. Гърците считат субектите на Патриаршията за гърци, независимо от техния български, аромън-

ски или албански език. Добър пример за това е етническата карта на Македония от Амадори-Вирджили²¹, където околностите на Битоля са представени като гръцки. Сходствата, наблюдавани на ниво вилает в различните оценки, могат да бъдат обяснени от факта, че много от тях имат общи корени.

Заслужава да се отбележи, че гръцките учени никога не са склонни да говорят за мюсюлманското население в Македония в техните таблици, просто са съсредоточени върху гръцко-българското съперничество²². Автори, които се отнасят до българската оценка от Д. М. Бранков²³, също пренебрегват мюсюлманите и използват данните главно с оглед на българо-гръцкия (и българо-сръбския) спор за Македония²⁴. Австро-унгарският консул Крал предпочита термините екзархисти и патриаршисти, което не е равностойно на българи (непълно), от една страна, и съответно – на гърци и сърби (само), от друга страна. Тази статистика обаче все още е сред най-надеждните, тъй като в нея се прави разлика (макар не навсякъде, а също и понякога некоректно) между български, сръбски и гръцки патриаршисти поне на равнището на кааза. Крал използва двойна квалификация (език + религия, Табл. 13), което увеличава броя на категориите.

Отвъд тези методологични проблеми, десетки хиляди мъже липсват от Македония поради сезонни миграция, което също влияе на етническия модел в региона.

Таблица 13. Части от статистиката, намерени в Nachlass Kral, HHStA, Wien (санджак Битоля)

Каза	Албанци		Славяни			Гърци	
	Мюсюл-мани	Право-славни	Екзар-хисти	Патри-аршисти*	Мюсюл-мани	Патриар-шисти	Мюсюл-мани
Битоля	32 000	2 200	47 000	24 000		100	
Прилеп	12 000		39 000	7 000	1800		
Охрид	22 000	300	27 500	2 500		20	
Кръчова (Кичево)	11 500		16 000	6 500	6500		
Флорина (Лерин)	6 500	2 600	17 000	16 000			

²¹ По: **Phocas-Cosmetatos, S. P.** La Macédoine. Son passé et son present. Payot, 1919.

²² **Şaşmaz, M.** The Distortion of the Population Data for National Causes by the Greeks, Bulgarians and Armenian in the Late 19th and Early 20th Centuries. OTAM, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1152/13553.pdf

²³ Предполага се, че под псевдонима се крие Димитър Мишев.

²⁴ **Brancoff, D.M.** La Macedoine et la population chrétienne. Paris, Librairie Plon et Co, 1905.

Каза	Власи	Турци	Цигани	Евреи	Общо
Битоля	23 000	12 000	2 500	5 000	148 000
Прилеп	500	3 500	800		64 600
Охрид	2 500	80	500		55 400
Кръчова (Кичево)	60		80		40 640
Флорина (Лерин)	4 000	12 000	2 000	20	60 120

*16 хиляди патриаршисти са сърби, другите са българи (бележката е на Крал).

Таблица 14. Сравнение на данните на Бранков и данни на гръцката патриаршия за гърци и българи в Македония от 1877 г. и 1900-те

Население според Бранков, около 1900			Население според Гръцката патриаршия, 1877			
Кааза, 1900	Гърци и власи	Българи	Кааза, 1877	Гърци	Българи гръкофили	Българи
Воден		31 136	Воден	5 300	23 000	1 800
Сяр	28 543	47 560	Сяр	68 000		
Драма	3 890+1 912	11 016	Драма	19 000		
Солун	37 265	33 120	Солун	47 000	10 000	4 200

Correspondence respecting the Objections raised by Populations inhabiting Turkish ... Memorandum des Syllagues Grecs de Constantinople. Jean D. Aristocles, 6 Avril, 1878; **Brancoff, D.M.** La Macedoine et la population chrétienne. Paris, Librairie Plon et Co, 1905

Дори данните на последователните османски преброявания не си съответстват на ниво кааза, да не говорим за данните на Бранков и Крал, които са сравнително близо един до друг във времето и също са сведени до ниво кааза. Да вземем друг пример: данните, отнасящи до етническият модел, са още по-объркващи в контактната зона като Дебър, Струга и Охрид, където също се срещат и албанци християни, и българи мюсюлмани. Александър Гребенаров събира няколко оценки²⁵ по отношение на етническото разпределение на региона между 1873 и 1916 г. Въпреки че те указват обща етнодемографска посока, различия има не само в броя, но и в условията, отнасящи се до отделните етноси, мерните единици, дори областните имена и техните граници. Двете последователни оценки на консул Крал (1897) и на Васил Кънчов (1900) леко

²⁵ **Гребенаров, А.** Македония 1913 г. – войни, въстания и международни договори. Етнодемографски статистики. – В: 100 години от Охридско-Дебърското въстание. Съст. **А. Гребенаров, Г. Георгиев.** С., 2014, 19–40.

се различават по броя, но затова пък тяхната терминология е напълно различна. В някои случаи изчисленията през 1873 г. могат да бъдат сравнени с по-късните оценки, ако дадени числа се умножават по 2, но в други случаи това не работи (Табл. 15). *Разнообразието в броя означава, че пропорциите представляват етническата структура по-добре, затова само етнически карти, базирани на процентни стойности, могат да бъдат повече или по-малко представителни. Това предполага критика на общоприетите и приложни карти с цветни петна. И накрая – променящата се терминология ни води до въпроса за сложността на идентичността.*

Таблица 15. Етнически модел на преходната зона към Албания

	Охрид	Струга	Кааза Охрид	Дебър	Кааза Дебър	Кичево	Кааза Кичево
1873	4450 b, 2000 m, 450 v, 200 c *	1420 b, 650 m, 210 c *	19356 b, 4191 m, 210 c*	3800 b, 7060 ma	15820 b, 10659 ma, 2644 ka, 6705 po	360 b, 1050 m	8741 b, 4553 m*
1897, Крал, Ростковски	7440 e, 3950 a, 2600 t, 485 v	2940 e, 1372 a	36608 e, 1948 v, 12140 a, 561 pa		12356 e, 3638 pa, 766 po, 23997 a, 1206 ka	1200 e, 1086 po	18393 e, 8197 pa, 7933 po, 2380 a
1900, Кънчов	8000 bk, 5000 t, 500 ma, 300 ka, 400 v, 600 c	3000 bk, 1000 t, 350 ma, 220 c	41208 bk, 3026 po, 6000 t, 300 ka, 6991 ma, 1950 v, 820 c	4500 bk, 10500 ma, 500 c	15438 bk, 10292 po, 3380 t, 23695 ma	1200 bk, 3560 po	25476 bk, 7660 po, 6190 ma, 254 c
1908, Шопов и Екзархията			37065 b, 6635 t, 9424 a, 1882 v (47v b, 12v b-a, 10v other)		13000 b, 10000 po, 24000 a, 3000 t		
1916, Гаджанов	6500 b, 2500 t, 300 a, 700 c, 500 v	14345 b-v, 13054 m (district)		2688 a, 2820 t, 1912 b, 581 c	10952 b, 8421 t, 5543 a, 10848 po, 769 c	1130 b, 3400 po, 409 c	

По: Гребенаров, А. Цит. съч., 19–40.

v – власи, b – българи, bk – българи християни, po – помаци, pa – патриаршисти, e – екзархисти, a – албанци, m – мюсюлмани, ka – християни албанци, ma – мюсюлмани албанци, t – турци, c – цигани, b-a – български албанци, po-t – помаци-турци, h – къщи, v – села;

* умножението на цифрите по 2 дава резултати, подобни на други изчисления

(2) *Сложността на идентичността.* Както може да се види от погорните примери, идентичността е сложен (многосластов) феномен – следователно карта, фокусираща се върху само една функция като религия или език, не е подходяща за описание на Балканите. По-добре е да се използват карти, които вземат под внимание повече от едно измерение на националността, както правят австрийските картографи, след първия опит на Закс през 1877 г., който взема под внимание заедно с езика и религията. Картата на Македония публикувана в *Geographische Rundschau* през 1892 г. също обозначава етническа принадлежност и религия, но не смесва двете категории. Австрийците правят това обаче не само заради „чистата” научна точност, но и за-

щото искат да намалят българските претенции относно Македония (когато връзката между двете държави се влошава), създавайки „етническа салата“.

Независимо от това картата, показваща български говорящите жители (включвайки по този начин мюсюлманите, т.нар. помаци) се различава от тази, представяща отделно екзархистите или дори изобщо православните българи (вж. приложение). Така и карта с цветни петна, показваща просто мюсюлмани (и основана примерно на османската статистика от 1905 г. – вж. *табл. 1б*), е много повече „убедителна“ от карта, обозначаваща турци, албанци и помаци поотделно. Този факт бе признат от унгарския географ с протурски настроения Бела Ерьоди, който твърди, че мюсюлманските славяни – помаци, бошнаци и др., по-скоро биха избрали Османската империя, тъй като религията е по-голяма свързваща сила в техния случай, отколкото езика. Ерьоди особено остро критикува етническата карта на Киперт, която служи като основа за уреждане на Източния въпрос през 1878 г. и в която говоримият език е определящият фактор за националността²⁶. Но смесването на религиозни и етнически (лингвистични) категории е опасно и съдържа висок риск от необективни резултати, дори и ако това може да се обясни с факта, че мюсюлманските общности по-късно от християнските славяни са били подложени на обработка да направят преход от „изповядваща нация“ до „етнически народи“²⁷. На карта, показваща етническото разпределение на Османска Турция, публикувана наскоро в най-популярното унгарско историческо списание „Historia“ (на базата на османско преброяване)²⁸, категориите етнос и религия са смесени (прави се разлика между сърби, българи и гърци, но не и между мюсюлманите), което води до мюсюлманско относително мнозинство във всеки вилает на Европейска Турция. Дори ако процентните стойности могат да бъдат реалистични, тълкуването не е правилно не само по отношение на прилаганите категории, но и на числата. Броят на мюсюлманите (славяни, турци и албанци) достига 640 хил. души във вилает Косово около 1900 г. според А. Крал, докато картата, публикувана в унгарското списание, включва 960 хил. мюсюлмани. Това е твърде голяма разлика в рамките на 10 години, дори и ако се сметнат анадолските войници (санджака на Нови Пазар е включен и в двете военни повинности)! Освен това, тази група от мюсюлмани не е хомогенна, както свидетелства и статистиката на Крал: броят на османските турци е само 109 000, на албанците – 440 000, на ислямизираните славяни – 100 000. Етническата карта на Балканите въз основа на данните на консул Крал, създадена от авторите на настоящето изследване, използва един по-сло-

²⁶ Вж. работата му в *Földrajzi Közlemények* (Geographical Bulletin), 1876.

²⁷ За няколко десетилетия тези два типа за „възприемане на нация“ са съществували едновременно на полуострова. **Schmitt, O.J.** Kosovo. Kurze Geschichte einer zentralbalkanischen Landschaft. Vienna–Cologne–Weimar: Böhlau, 2008, 159–167.

²⁸ *História*, XXXIV/8. (2012). 33. Map by Béla Nagy in the article of *Fodor, P.*, *Kisebbség az Oszmán Birodalomban*. 14-20. sz. (Minorities in the Ottoman Empire), 30- 34.

жен метод: сложеността на идентичноста е илюстрирана от религиозни и от езикови категории (вж. *картите в Приложението*) съгласно австро-унгарските традиции (вж. картата на Закс²⁹ или тази, публикувана в *Geographische Rundschau* през 1892 г.).

Таблица 16. Разпределение на населението в трите „македонски“ вилаета през 1905 г. според Главния инспекторат на Хюсеин Хилми паша (население в хиляди и в %)

	Мюсюлмани	Патриаршисти	Българи	Власи-сърби	Общо
Солун	485.0	323.0	217.0		1 025
Битоля	260.0	291.0	188.0	30.0	770
Косово	752.0	13.0	170.0	170.0	1 105
Общо	1 500.0	627.0	575.0	199.0	2 901
Солун	47.3	31.5	21.1	0.0	100
Битоля	33.7	37.7	24.4	3.9	100
Косово	68.0	1.1	15.3	15.3	100
Общо	51.7	21.6	19.8	6.8	100

(3) *Нестабилността на идентичността*. Този процес може да бъде резултат от: (1) естествена промяна в съзнанието; (2) принуда/репресия; (3) непрекъснатата миграция; (4) етническо възстановяване. Често възникват политически тенденции да се изкривява и манипулира самоличността, появяваща се в статистиката (ако тези усилия са били напразни на нивото на самите индивиди). Гърците опитват това през 1913 г., когато твърдят, че големи маси от албанците са гръкофили (гърци-албанофони)³⁰, създавайки по този начин мнозинство над 50% в няколко района на Южна Албания през 1913 г. (*Табл. 17*). В случай на „флуидна“ националност фалишивите статистики определено са по-евтини и може да донесат резултати по-бързо, отколкото създаването на училища, промяна на мисленето или възстановяване на населението. Гръцката идея се основава на факта, че тази категория – на „гръко-албанците“, се появява в картата на Закс от 1877 г. и в австрийската карта, създадена за Мюрцщегската конвенция (*Приложението*).

²⁹ <http://www.kroraina.com/makedonija/ethnographic.htm>

³⁰ Подобен термин е използван от Цвиич, който споменава „албанизираните сърби“ (arnautaši) в Косово, позовавайки се на мимикрията на местните хора с двойна идентичност като отговор на постоянния тормоз от страна на централната власт, земевладелците и албанците от планините. В санджака Прищина през 1905 г. сръбските власти увеличават броя на албанизираните сърби до 200 000, докато албанските преселници (новодошли) са 10 000, турците – 3000, православните сърби – 128 000. – **Perunčić, Br.** Svedočanstvo u Kosovu 1901–1913. Beograd, 1988, 509.

Таблица 17. Манипулирани гръцки статистически данни за Северен Епир

Санджак и кааза	Гърци (в 1000)			Мюсюлмани (1000)	Общо (1000)	Гърци %	Мюсюлмани %
	Елини	Албанофони	Влахофони				
С. Янина	102,0	4,0	11,2	10,7	128	88	12
С. Игуменица	28,6	11,6	0,1	34,4	74,8	56	44
К. Аргирокастро	13,1	7,9	0,0	21,0	42,1	50	50
К. Делвино	12,2	4,1	0,0	5,3	21,8	75	25
К. Химара	3,8	3,3	0,0	4,7	11,9	60	40
К. Корица	0,0	34,0	1,5	34,0	69,0	51	49
К. Колония	0,0	5,0	0,0	9,6	15,0	34	66
К. Старово	0,0	3,5	0,0	13,4	13,0	33	67

ÖStA, NHStA PA XII. Türkei Liasse XLV/4. 07.01. 1913. zweite Beilage, fol. 64.

През 1913 г., след като присъединяват Южна Македония, гърците дават и друг пример за „прекласифицирането” на хора (Табл. 18). Картата на българския учен Йордан Иванов през 1913 г., съставена въз основа на статистиката на Екзархията, изброява 330 000 българи в региона, докато гръцките данни показват само 170 000. Помаците и албанците са включени от гръцката статистика в категорията на мюсюлманите, докато патриаршистите българи са преброени като гърци, увеличавайки броя на последните от 236 000 на 500 000, които образуват виртуално мнозинство, макар и все още относително. Дори сръбската преса поставя броя на „славяните” в Гърция до 260 000 души³¹.

Таблица 18. Етническо разпределение в Южна (гръцка) Македония според различни изчисления

Население в 1000	Иванов, 1913		Амадори-Вирджили
Българи	329	Екзархисти българи	170
Турци	314	Мюсюлмани	516
Гърци	236	Православни гърци	497
Власи	44	Власи	6
Общо	1042	Общо	1236

³¹ Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars, p. 195. Вж. също: **Bellay, Ch.** L'irrédentisme hellénique. Perrin, 1913, които цитира Amadori Virgili.

(4) *Движения на населението.* Миграцията прави трудно сравнението между етническите карти, тъй като понякога могат да се появят дори малки промени (изразени в цифри) върху кръпка с цветни петна, докато по-големите промени могат да останат непроследими: напр. ако от този процес е засегнато населението, съсредоточено с висока гъстота в градските райони, или ако става дума за разпръснато малцинство. В последните случаи броят на мигрантите може да достигне десетки хиляди, но процесът не се появява на картите с цветни петна, противно на картите с кръгова диаграма. Това ни води и до въпроса за техниките за визуализация. Според някои мнения движението на населението повлиява решително етническият модел на България между 1853–1912 г., да не говорим за периода след Балканските войни до 1923 г. През 1843 г., когато Гризебах посещава Тетово, градът е „напълно български“, докато Рокщрох през 1874 г. пише за смесено население от албанци и българи, с 1600 къщи³². Каниц отбелязва 1200 мюсюлмански и 800 християнски къщи в Ловеч през 1871 г., докато през 1878 г. там има 930 християнски къщи и 150 мюсюлмански къщи, поради упадък на копринарството, предизвикал емиграцията на мюсюлманите³³. Османските преброявания след 1878 г. също дават възможност за измерване на броя на бежанците в северната част на Косовския вилает, където е въведена специална категория – „мухаджирите“: в областите Прищина, Гиляни и Вучитрън през 1878 г. делът на мухаджирите надхвърля 25%, което означава, че делът на християните намалява под 25% в тези области (Фиг. 7). Тази карта също разкрива защо Мутлу добавя допълнително 28% за населението на Косово в своите неотдавнашни – 2003 г., (пре)изчисления.

Също така е очевидно, че значителна част от мюсюлманите са напуснали България скоро след 1878 г. (Табл. 23). Много мюсюлмани се изселват и от Босна. Според българските оценки около 200 хиляди българи от Македония са се преместили в България преди Балканските войни, а след това – само до септември 1913 г. оттам, от Одрински вилает и от Добруджа, на която слага ръка Румъния, пристигат над 100 хиляди бежанци³⁴. По-късно към тях се прибавят и българите изселници от Мала Азия. До лятото на 1914 г. са регистрирани общо 120 690 (25 765 семейства) български бежанци от посочените области, но се предполага, че остават най-малко още 50 000 души, които държавните комисии не са успели да обхванат³⁵. От друга страна, някои автори

³² **Rockstroh, E.** Reiseskizzen aus Dardanien und Albanien 1874. XII Jahresbericht des Vereins für Erdkunde zu Dresden. Wissenschaftlicher Theil, Dresden, 1875, 40-58.

³³ **Kanitz, F.** Donau-bulgarian un der Balkan. Historisch-geographische Reisestudien aus den Jahren 1869-1870. Leipzig, 1882. Band II. 18.

³⁴ The Report of the International Commission..., 385.

³⁵ **Вачков, Д.** Финансово-икономическите аспекти на проблема с български-те бежанци след Балканските войни. – В: 100 години от Балканските войни. Международна конференция, 11 ноември 2013 г., София. С., 2015, с. 144, с. 472.

твърдят, че броят на балканските мюсюлмани, разселени след събитията от 1912–1913 г., е над 400 000.³⁶ Сравнението между османските, българските и австрийските статистики хвърля светлина върху промените в етническия модел вследствие от миграциите. Въпреки това, значимостта на тези оценки могат да бъдат поставени под въпрос, тъй като статистиките, които се използват като база за сравнение в един или друг случай, често не са надеждни. (Вж. точка 1).

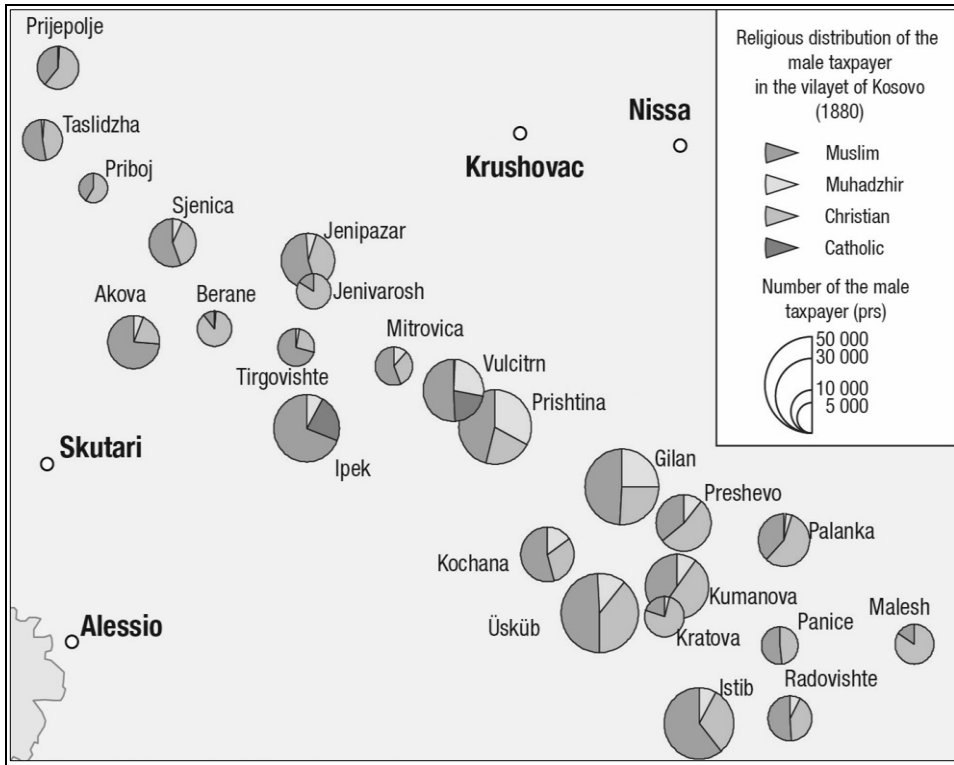
Таблица 19. Населението на Източна Румелия през 1875 г. и 1878 г.

Хора	Преди 1876 – 1878 г.	След войната	Пропорция в 1878 г., измерена спрямо 1875 г. %	Пропорция в 1875 г., %	Пропорция в 1878 г., %
Турци	220 000	90 000	<i>41</i>	29	15,5
Помаци	25 000	25 000	<i>100</i>	3,3	4,3
Цигани	25 000	16 000	<i>64</i>	3,3	2,7
Българи	400 000	380 000	<i>95</i>	52,6	65,5
Българи - гръкофили	35 000	30 000	<i>86</i>	4,6	5,1
Гърци	35 000	30 000	<i>86</i>	4,6	5,1
Общо	760 000	580 000	<i>76</i>	100	100

Foreign Office, 424/75 (Drummons-Wolff to Salisbury, 26.09.1878.) own calculation

³⁶ Маккарти, Дж. Смърт и изгнание. Етническото прочистване на османските мюсюлмани 1821–1922. С., 2010, с. 208.

Фигура 7. Мюсюлманските бежанци от Босна, заселени в Косово, 1880 г.

Източник: BOA, Y. PRK. UM, 1/99. Osmanli Arsiv belgelerinde. Kosova Vilayeti. T. C. Başbakanlık. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2007, 332-334.

Налице са и примери, както се потвърждава от изчисленията, че про- тивно на разрушенията и докладите за последващо етническо прочистване, дори войните не са в състояние да променят радикално етническите пропор- ции. Делът на албанците в Косово остава доста постоянен между 1911– 1921 г., обаче загубите им варират до 110 хиляди, а на сърбите достигат 60 хиляди – и двете етнически групи са претърпели загуба около 25%.

Заклучение

Обобщавайки изложеното по-горе, авторите са дълбоко убедени, че картите с кръгови диаграми на базата на най-ниското възможно администра- тивно ниво (каазата) са най-малкото толкова надеждни, колкото картите с „цветни петна”, ако не и повече. С цел да се сравнят двата подхода бяха съз-

дадени серии от карти за началото на XX век въз основа на намерените данни в Nachlass Szapary и Nachlass Kral във Виена, HHStA. За да се оценят етническите промени, картата от началото на века, намерена в HHStA, е сравнена с картата от 1877 г., преначертана от Закс. Тези две карти са почти идентични по отношение на размера на „петната“ (по-новата версия е по-гладка), въпреки че войните и миграционните вълни са преоформили етническия модел на полуострова и са разселили стотици хиляди хора. Това привлича вниманието или към (1) относителната стабилност в структурата на заселеност и редкостта на етническо разместване, или по-скоро към (2) опасностите от използването на карти с „цветни петна“ (т.е. те не са информативни по отношение на броя и гъстотата на населението).

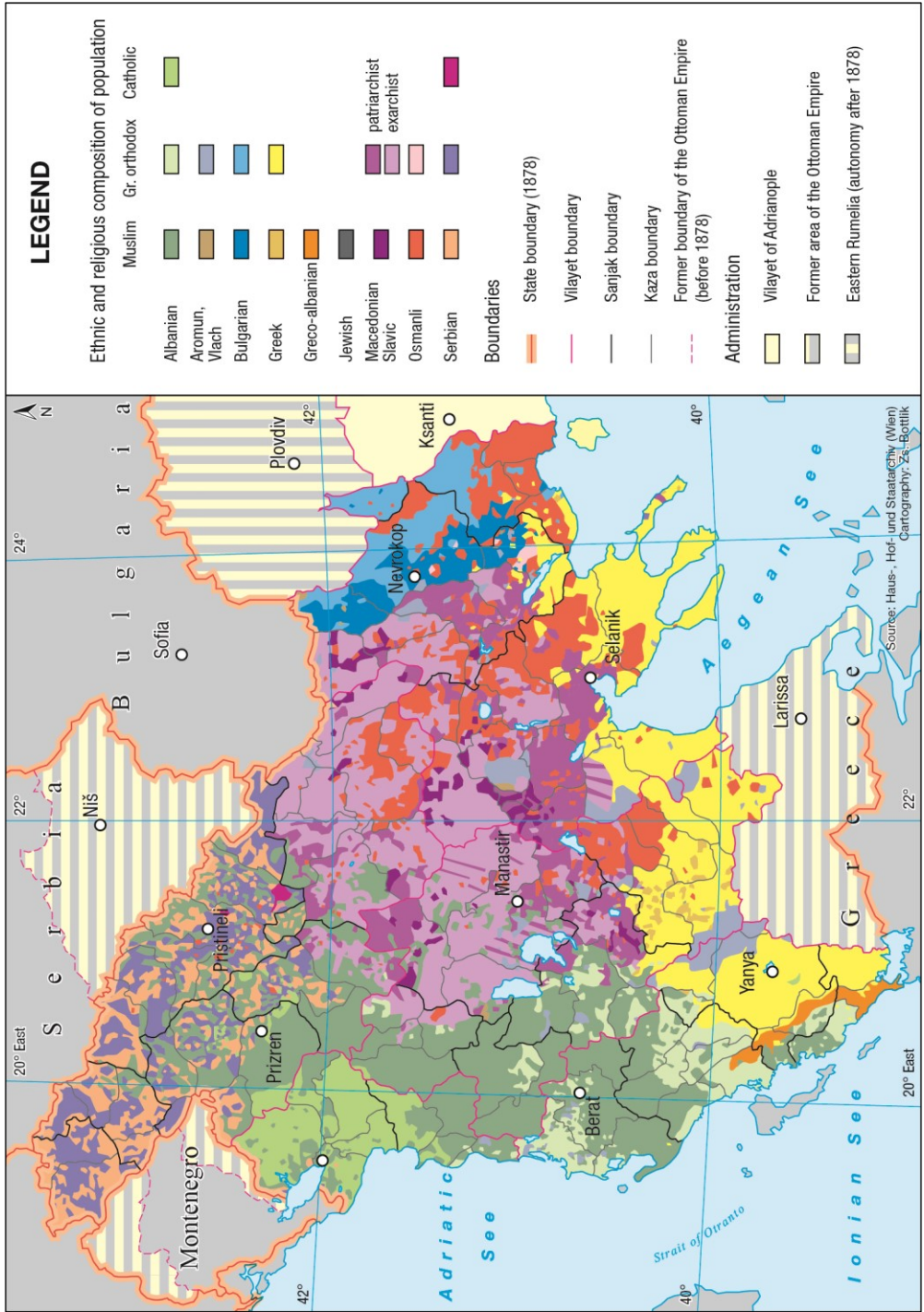
Както вече видяхме, има много възможности за манипулиране на данни, за да се преувеличават някои тенденции. Това са: (1) безкритично прилагане или частичен избор на данни; (2) произволно прекласифициране на сурови данни; (3) смесване на етнически и религиозни категории; (4) избор на техника за визуализация, пасваща най-добре на целите; (5) използване на цветове, за да се надценят явления; (6) пренебрегване на инфраструктурата и физико-географските условия, като по този начин се създава подобрен изглед на етническа компактност.

Освен липсата на надеждни данни, движението на населението и нестабилните идентичности, политическият натиск – които са в изобилие от 1860 г., първите планове за Балкански съюз, – също затрудняват интерпретацията на данните и етническото картографиране (и неговата оценка). Първите изследователи, пътували на Балканите през 1840 г., са били по-малко повлияни от националистическите движения, но не разполагали нито с инструменти, нито с по-широки познания (етнографски, езикови, картографски), за да създават надеждни карти. Затова тези карти не са точни в модерния смисъл на думата, но не са и повлияни от чужди идеи: картите отразяват собствените мисли на своите създатели. Междувременно, с развитието на професионалните методи за картографиране, етническата география също се превръща в инструмент на външната политика на великите сили или малките държави. Следователно надеждността на новите карти не се подобрява, въпреки че на пръв поглед те изглеждат по-„научно“ (и по-убедително). Спиридон Гопчевич напр. поправя 2000 грешки в австрийските топографски карти и използва най-подробната резолюция от когато и да било, но е много „снизходителен“ към сръбските политически цели. Годината на създаването на една от известните му карти, 1889 г., съвпада с подновяването на тайния договор между Австро-Унгария и Сърбия, с който първата обещава на втората да не пречи на проникването ѝ в Македония (това събитие съвпада по знаменателен начин и с 500-годишнината от битката на Косово поле!). Не е изненадващо, че в картата на Гопчевич Македония е изобразена като регион, доминиран от сръбския език.

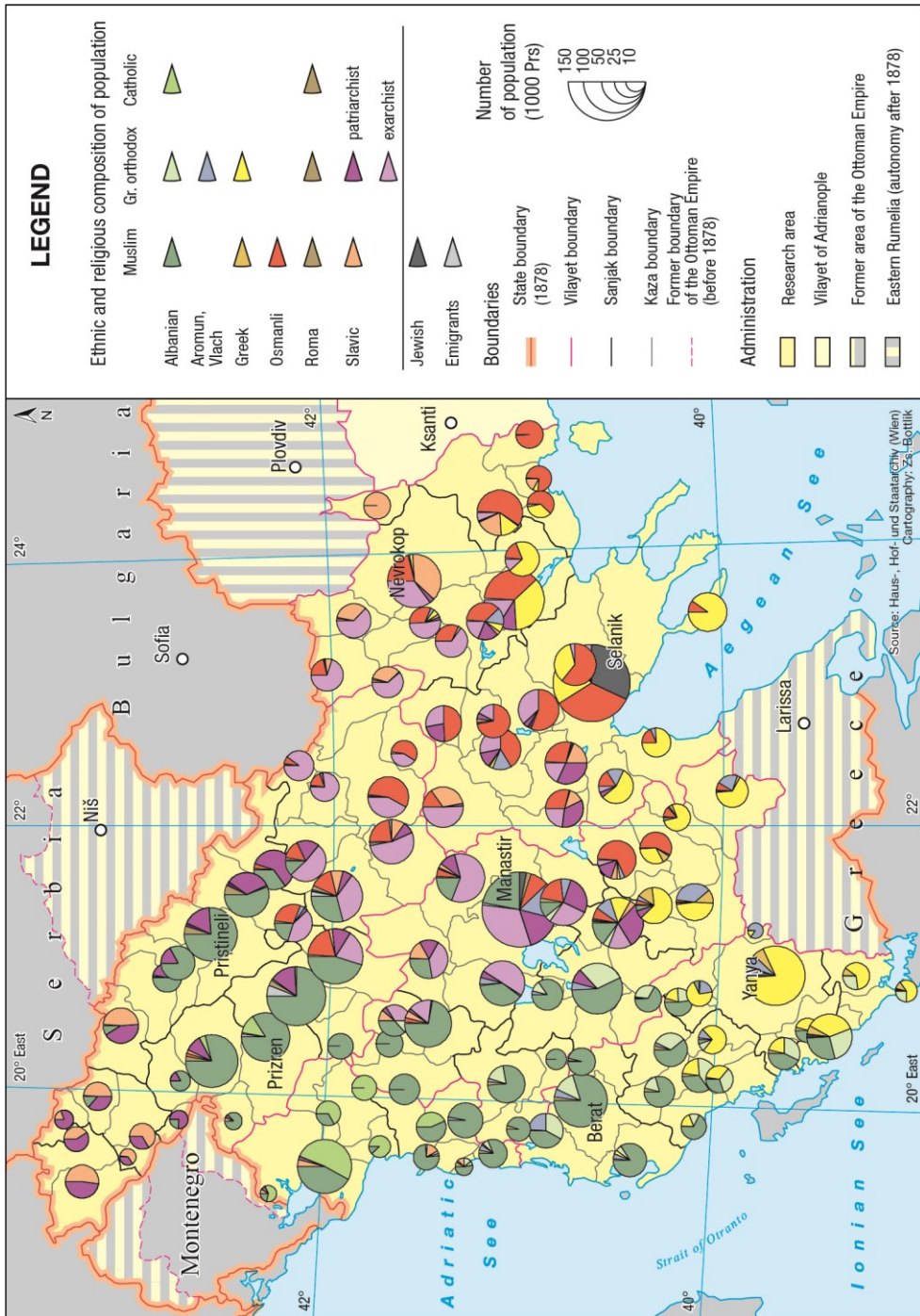
Накратко, *с нарастване на знанието (което би могло да направи етническото картографиране по-безпристрастно), нараства и броят на наблюдаваните явления, които определят идентичността и зависимостта на географията от политиците*. Много от професионалните географи или картографи не са в състояние да проверят използваните данни и много от тях не желаят изобщо да ги коригират, тъй като се разглеждат като инструмент за реализиране на националистически идеи. Много от тях са опортюнисти като хърватския географ Сп. Гопчевич, който публикува просръбски, прогръцки и проалбански писания, използвайки едни и същи данни и методи, или като Йован Цвиич, който публикува четири напълно различни карти с „цветни петна“ на Балканите (дори имената на народите не съвпадат) в рамките на 15 години, за да се подкрепят променящите се (нарастващи) сръбски аспирации към Македония. Австро-унгарските картографи също разработват собствена техника на „двойни критерии“ (религия + език), за да намалят легитимността на българските стремежи към Македония и за да обслужат своя (или на сръбския съюзник – преди 1903 г.) интерес.

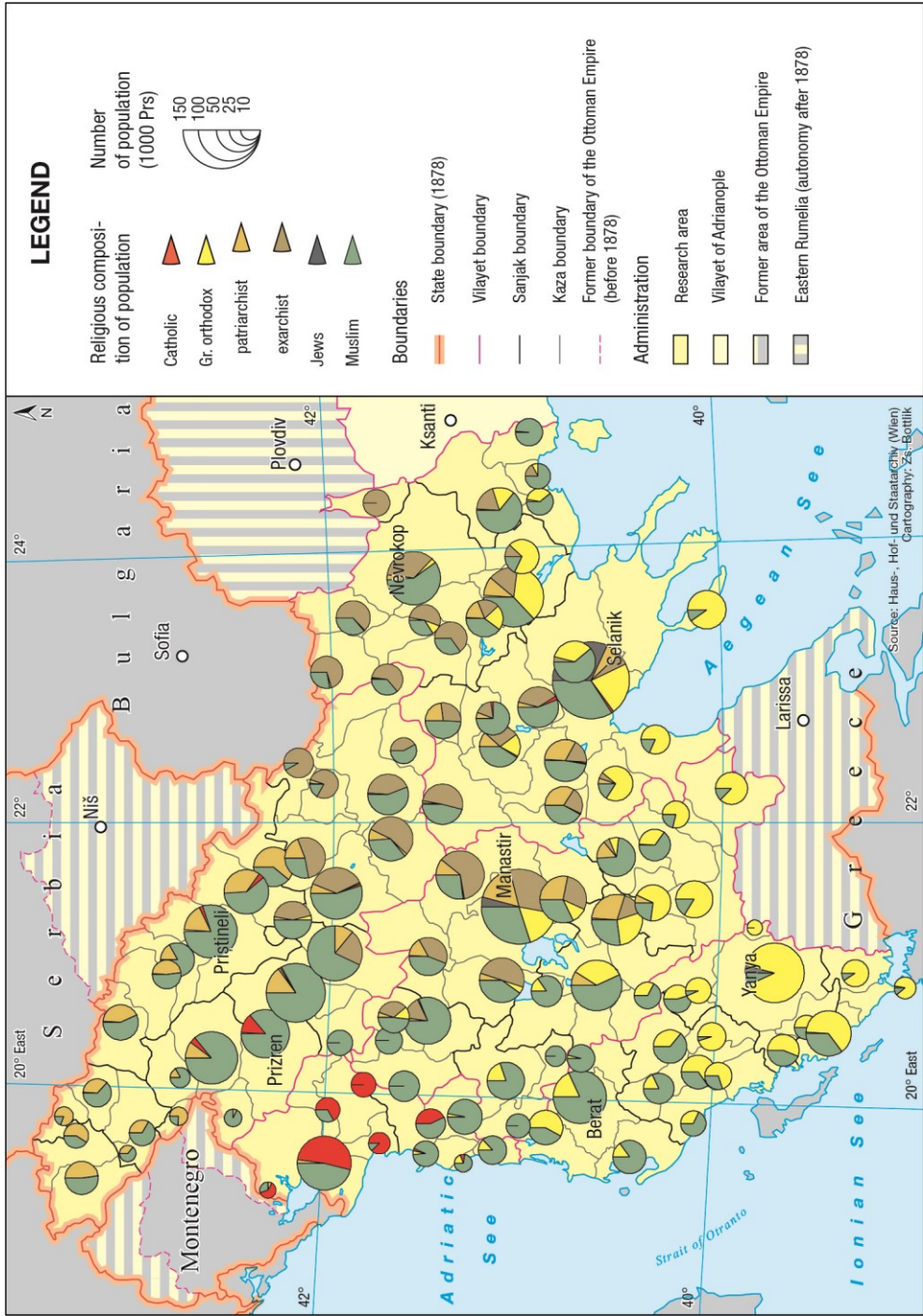
Приложения

1. Етнографска карта на Македония и Албания в HHStA Kartensammlung (Виена), преначертана и съгласувана с други карти (около 1900 г.) от Жолт Ботлик (стр. 61).
2. Етнографска карта с кръгови диаграми на Македония и Албания с диаграми на ниво кааза, въз основа на данните, намерени в Nachlass Kral (около 1900 г.), преначертана и съгласувана с други карти (стр. 62).
3. Карта с кръгова диаграма на религиите в Македония и Албания, въз основа на данните, намерени в Nachlass Kral, преначертана и съгласува с други карти (около 1900 г.) (стр. 63).

**ETHNIC MAPS AND STATISTICS AS POLITICAL ADVERTISING
AND TOOLS FOR CREATING NATION (1878-1913) –
THE RELIABILITY OF DATA**

**Dr. Gábor Demeter, Dr. Krisztián Csaplár-Degovics,
Dr. Zsolt Bottlik (Hungary)**

(Summary)

Ethnic cartography is a tool developed to legitimize the concept and the arguments of the national state. Ethnic cards, which often simplifies and even distort reality and national identity, too complicated in itself, cannot be regarded as an impartial source. Balkan nations in turn are trying to use the opportunities of ethnic cartography and interpretation of certain sources to legalize their territorial aspirations. After several maps showed conflicting results not only in relation of used ethnic terms, but also in terms of flexibility in determining the boundaries of individual areas, over which the nation has a claim, proved a study to be necessary on the reliability of data these cards use. The same applies to their interpretation as maps and their methods of visual presentation.

We could look for distortion of reality at three cases: the first is in relation to the Ottoman Empire used unreliable methods of counting; the second – with the conditions of the Ottoman conscription, which create a breadth of different interpretations, and the third – with the technique of visualization, which in turn is able to influence the final result. Any one of them may lead to completely inconsistent cards. In the present study, we analyze the possibilities of interpretation of opposing data used by various communities in their attempts to reach different national targets since the East crisis until 1914. Another task that we set, and which is based on the same data or uses recently discovered statistical information, is restoring many of the cards using a different method. We create *pie-chart maps*, to compare them with the well-known *patch-maps* of Ravenstein, Boué, Kiepert, Sax and others. The article discusses the main difference between the two techniques of presentation and their applicability. While the *pie-chart maps* show the heterogeneity and diversity, the *patch-maps* suppress representation of minorities with a lack of information about the number of population and its density.

**ЭТНИЧЕСКИЕ КАРТЫ И СТАТИСТИКА
КАК ПОЛИТИЧЕСКАЯ РЕКЛАМА И ИНСТРУМЕНТЫ
ДЛЯ СОЗДАНИЯ НАЦИИ (1878-1913 г.г.) – НАДЕЖНОСТЬ ДАННЫХ**

**Д-р Габор Деметер, д-р Кристиан Чаплар-Дегович,
д-р Жолт Ботлик (Венгрия)**

(Резюме)

Этническая картография – это инструмент, развитый для того, чтобы узаконить концепцию и доводы национального государства. Этнические карты, которые часто упрощают и даже искажают реальность, а также и национальную идентичность, сами по себе очень сложны, и не могут рассматриваться как беспристрастный источник. Балканские нации, в свою очередь, пытаются использовать возможности

этнической картографии и толкование определенных источников, чтобы узаконить свои территориальные стремления. После того, как несколько карт продемонстрировали противоречивые результаты не только в отношении использованной этнической терминологии, но и в отношении содержащейся в них гибкости при определении границ отдельных территорий, на которых у нации есть претензии, оказалось необходимым одно исследование на основе достоверности данных, которые эти карты используют. То же самое касается их толкования как карт и методов для зрительного представления.

Искажение реальности можно было бы искать в трех случаях: первый находится в связи с использованными в Османской империи ненадежными методами переписи; второй – с условиями османской военной повинностью, которые создают широту различных интерпретаций, а третий – с техникой визуализации, которая в свою очередь в состоянии повлиять на крайний результат. Каждый из них может довести до создания полностью противоречивых карт. Настоящим исследованием мы анализируем возможности интерпретации использованных отдельными противостоящими общностями данных при их попытках достичь различных национальных целей со времени Восточного кризиса до 1914 года. Другая задача, которую мы поставили перед собой и которая основывается на тех же данных, или использует недавно открытые статистические сведения является восстановление многих карт посредством другого способа. Мы создаем *pie-chart maps*, чтобы сравнить их с хорошо-знакомыми *patch-maps* Ravenstein, Boue, Kiepert, Sax и т.д. Статья обсуждает основную разницу между двумя видами техники их представления и их приложимости. Пока *pie-chart maps* демонстрируют гетерогенность и разнообразие, то *patch-maps* заглушают представление меньшинства отсутствием информации касательно количества населения и его плотности.
